

EMIRAMZAEVA Afize – старший викладач кафедри східної філології, Навчально-науковий інститут філології та журналістики Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського, вул. Джона Маккейна, 33, Київ, 01042, Україна (hafiza83@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7679-321X>

DOI: <https://doi.org/10.24919/2522-4565.2022.49.14>

Бібліографічний опис статті: Емірамзаєва, А. (2022). Життя та творча діяльність кримського історика XVIII століття Абдульгаффара Киримі у літературознавчому висвітленні: історія та перспективи дослідження. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія «Філологія», 49, 93–99.* doi: <https://doi.org/10.24919/2522-4565.2022.49.14>.

ЖИТТЯ ТА ТВОРЧА ДІЯЛЬНІСТЬ КРИМСЬКОГО ІСТОРИКА XVIII СТОЛІТТЯ АБДУЛЬГАФФАРА КИРИМІ У ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧОМУ ВИСВІТЛЕННІ: ІСТОРІЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Анотація. Пропонована стаття присвячена творчості видатного кримськотатарського історика та письменника XVIII ст. На сьогодні збережено небагато відомостей про його життя та творчу діяльність. **Абдульгаффар Киримі** відомий насамперед як автор історичної праці «Умдет аль-ахбар» (повна назва – «Умдат аль-Ахбар фі таріх ат-татар»). Життя Абдульгаффара Киримі та його твір вивчали Н. Сейтяг'яєв, Р. Фазилов, М.Т. Бурсали, Ф. Кьопрюлю, Ю. Шамільоглу, Д. Дерін, а також М. Якубович. Його твір вважають літературною пам'яткою XVIII ст. На думку дослідників, тюркські рукописи того часу були першим кроком у прозовому мистецтві. Тож хроніки XVIII ст., створені на території Кримського ханства, є першими прозаїчними творами того часу. Твір «Умдет уль-ахбар» / «Умдет аль-ахбар» написаний османською мовою. Як відомо, до кінця XVIII століття османську (тюркську) мову використовували як державну; вона була також мовою класичної літератури Криму. Рукопис твору містить кілька частин; у ньому представлено відомості з усесвітньої історії, історії пророків, історії сельджуків і османів, а основна частина присвячена Золотій Орді (починаючи з Чингіз-хана та його нащадків). Уважають, що в праці Абдульгаффара Киримі зафіксована повна історія Золотої Орди, тож не дивно, що цей твір увійшов до найактуальніших джерел з історії Кримського ханства та Золотої Орди.

Для подальшого ґрунтовного вивчення творчості Абдульгаффара Киримі необхідно, по-перше, транскрибувати й видати текст «Муршід аль-Ан'ам іля шіраат аль-іслям», по-друге, розглянути «Умдет аль-ахбар» як історико-біографічну працю, що є пам'яткою прозової творчості XVIII ст. Це не лише розширить коло її читачів, а й послугує добрим підґрунтям для проведення досліджень як з історії Кримського ханства та Золотої Орди, так і з історії кримськотатарського літературознавства.

Ключові слова: історико-біографічна праця, «Умдет уль-ахбар», історичне джерело, Абдульгаффар Киримі.

EMIRAMZAEVA Afize – Senior Lecturer of Department of Oriental Philology, Educational and Scientific Institution of Philology and Journalism V. I. Vernadsky Taurida National University, Dzhona Makkeina str., 33, Kyiv, 01042, Ukraine (hafiza83@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7679-321X>

DOI: <https://doi.org/10.24919/2522-4565.2022.49.14>

To cite this article: Emiramzaieva, A. (2022). Zhyttia ta tvorcha diialnist krymskoho istoryka XVIII stolittia Abdulhaffara Kyrymi u literaturoznavchomu vysvitlenni: istoriia ta perspektyvy doslidzhennia [Literary coverage of life and creative activity of XVIII century Crimean historian Abdulghaffar Kyrymi: history and prospects of the research]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriiia «Filolohiia» – Problems of Humanities.*

“Philology” Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 49, 93–99. doi: <https://doi.org/10.24919/2522-4565.2022.49.14> [in Ukrainian].

LITERARY COVERAGE OF LIFE AND CREATIVE ACTIVITY OF XVIII CENTURY CRIMEAN HISTORIAN ABDULGHAFFAR KYRYMI: HISTORY AND PROSPECTS OF THE RESEARCH

Summary. *The proposed article is devoted to the work of a prominent crimeantatar historian and writer of the eighteenth century. To date, little is preserved about his life and creative activity. Abdulghaffar Kyrymi is best known as the author of the historical work Umdat ul-Ahbar (full title: Umdat al-Ahbar Fi tarih at-Tatar). The life and work of Abdulghaffar Kyrymi were studied by such researchers as N. Seityagyaev, R. Fazilov, M.T. Bursali, F. Koprulu, Y. Schamiloglu, D. Derin, and M. Yakubovich. His work is considered a literary monument of the XVIII century. According to researchers, Turkic manuscripts of that time were the early steps of prose pieces. Thus, the chronicles of the XVIII century, written on the territory of the Crimean Khanate are the first prose narratives of that time. The work Umdat ul-Ahbar was written in Ottoman. Until the end of the 18th century, as is known, the Ottoman (Turkic) language was used as the state language and the language of the classical literature of Crimea. The manuscript consists of several parts; it presents information on world history, the history of the prophets, the history of the Seljuks and the Ottomans, and the main part is concerned with the Golden Horde (starting with Genghis Khan and his descendants). It is believed that the work of Abdulghaffar Kyrymi presents the full history of the Golden Horde, so there is no surprise that this work is one of the most frequently used sources of the history of the Crimean Khanate and the Golden Horde.*

To make a thorough study of the work of Abdulghaffar Kyrymi, it is necessary, firstly, to transcribe and publish the text “Murshid al-An’am il Shiraat al-Islam”, and secondly, to consider “Umdat ul-Ahbar” a historical and biographical work that represents a prose monument of the XVIII century. This will increase the readership and become the subject of research, both the history and the history of crimeantatar literary studies.

Key words: *historical-biographical work, Umdat ul-Ahbar, historical source, Abdulghaffar Kyrymi (Kirimi).*

Постановка проблеми. Більшість дослідників вивчали працю Абдульгаффара Киримі «Умдет уль-ахбар» як історичний твір. Натомість у пропонованій статті ми розглядаємо її як історико-біографічну працю, а також як зразок оригінального письменства XVIII ст.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Постає увагу багатьох дослідників. На основі вивчення досліджень про нього можна дійти висновку, що найбільшу зацікавленість до його праць виявляли й продовжують виявляти історики та літературознавці. Розгляд твору «Умдет уль-ахбар» / «Умдет аль-ахбар» («Umdetü'l-Ahbâr» / «Umdet-ül-Ahbar») як історичного джерела характеризує Абдульгаффара Киримі переважно як історика. Проте постає необхідність у визнанні його також письменником, бо останнім часом до цього твору звертаються також літературознавці в пошуку біографічних відомостей про поетів того часу. Цим зумовлена **актуальність** нашої розвідки. Її **мета** – підкреслити,

що твір «Умдет уль-ахбар» є не лише цінним історичним джерелом, а ще й важливою літературною пам'яткою.

Завданням нашої розвідки є виявити ознаки, що підтверджують літературознавчий характер цього твору.

Виклад матеріалу. Історичні праці Абдульгаффара Киримі неодноразово ставали об'єктом наукових досліджень. Такі вчені, як Нариман Сейтяг'яєв, Риза Фазилов, Фуад Кьопрюлю, Юлай Шамільоглу, Д. Дерін, Михайло Якубович досліджували його трактати та життєвий шлях. На основі досліджень професора Г.І. Халимоненка можемо зробити припущення, що розвиток Криму нагадував розвиток Туреччини. Бурхливий поступ перекладацької справи сприяв формуванню такої літературної мови, яка стала підґрунтям оригінального письменства. Як це було і в інших державах, першими оригінальними творами Туреччини стали праці з галузі історіографії та богослов'я.

Потрібно зауважити, що середньовічну прозу належить віднести до літератури

дивану, адже на прозаїків теж поширювалися закони інституту придворного письменства. Роль письменника чи вченого в Османській імперії була дуже вагомою. Загалом мусульманські суспільства поділялися на чотири стани – люди меча, люди пера, купці й ремісники, хлібороби. Історик Кятіб Челебі «людей меча» і «людей пера» зараховує до аскерів (солдатів). І для такого визнання були підстави, адже мало хто з істориків не брав участі у військових походах.

Прозові жанри мають свою специфіку. Яскравим прикладом є історичні твори. Турецькі автори називали їх «таріг», тобто «історія», «літопис», але перше значення цього слова – «дата» (араб. букв.). Композиційна схема найперших османських хронік запозичена з класичних перських історіографічних творів: важливе місце відводилося вступу, у якому могла бути, крім прозової, ще й поетична частина.

Як відомо, тюркські рукописи ХVІІІ ст. вважають прозовими творами. «Ці твори були першим кроком у прозовому мистецтві» (Халимоненко, 2009, с. 406). Отже, хроніки ХVІІІ ст., написані на території Кримського ханства, є першими прозаїчними творами того часу.

Незважаючи на те що твір Абдульгаффара Киримі «Умдет уль-ахбар» отримав визнання ще за життя автора, сьогодні він не є доступним широкому колу фахівців. Ті дослідники, яким пощастило ознайомитися з цим твором Киримі, здебільшого користуються скороченим і переробленим виданням 1927 р., що його видав арабською графікою відомий турецький історик Неджип Асим, який не тільки переробив цю працю, а й змінив її назву, додавши в коментарях уривки з інших творів (див.: *Пашаоглу Дерья Дерин. «Умдат ат-таварих» с точки зрення «Умдат ал-ахбар». Золотоординская цивилизация : сборник статей / И. М. Миргалеев (ред.). Вып. 5. Казань : Фолиант ; Институт истории им. Ш. Марджани АН РТ, 2012. 440 с.*). Крім Неджипа Асима, твором «Умдет уль-ахбар» скористалися такі вчені, як Ф. Кьопрюлю, Ф. Бабінгер, А. Кримський, Х. Інальджик, Б. Шпулер, Б. Кельнер-Хайнкеле, Ю. Шамільоглу, Д. Дьюїз, І. В. Зайцев та ін.

Ще один твір Абдульгаффара Киримі, «Муршід аль-Ан'ам іля шіраат аль-іслям»,

потребує дослідницької уваги. Тож сподіваємося, що зроблені нами акценти привернуть увагу більшої кількості дослідників до важливих історичних джерел та посприяють їх більш пильному критичному аналізу.

Аль-Киримі, Абдульгаффар бін Хасан (інші написання прізвища: Абд ал-Гаффар Киримі; повне ім'я ель-Хаджж Абд уль-Гаффар бін ель-Хаджж Хасан бін ель-Хаджж Махмуд бін ель-Хаджж Абд уль-Ваххаб Киримі; *крим. Abdülğaffar Qırımiy*), – кримський історик, правознавець ХVІІІ ст. Народився в селищі неподалік від Карасубазара (Білогірськ) («*Karasupazar civarında Bulganak suyuüzerinde kâin Sefa Konrat karyesinde doğmuştur*»), походив з роду золотоординського темника Мамай Бея, сина еміра Алчіюглу з роду Кайат (!). Належав до знатного роду Ширін (Сейтяг'яев, 2012, с. 223–225; Сабитов, с. 226; Soysal, 1961; Якубович, 2018, с. 42–43). Брав участь у військових походах Девлета Герая II. Близько 1735 р. звершив хадж. Пізніше брав участь у деяких політичних подіях Кримського ханства, займав посаду кадія (судді). З 1747 по 1748 р. перебував на засланні у Суджук-Кале. Написав історію пізньої Золотої Орди та кримських ханів, названу «Умдат аль-Ахбар фі таріх ат-татар» («Основа звісток з історії татар») (1744). У ній використав чимало джерел, автори яких дотримувалися золотоординської історіографічної традиції. Киримі був також автором низки праць із галузі права (Якубович, 2018, с. 42–43).

Кримськотатарський дослідник Р. Фазилов, який працював багато років над створенням історії кримськотатарської літератури, наголошує, що «Умдет уль-ахбар» є дуже цінною науковою роботою: «...У роботі А. Кримського «Сторінки з історії Криму» (с. 1–17), опублікованій 1930 р. у збірці «Студії з Криму», надано інформацію про «Умдет аль-ахбар» та самого автора Абдульгаффара Киримі. Автор дає високу оцінку його науковій діяльності та літературній творчості...» (Фазилов, с. 136).

У Криму на початку 2000-х років твір «Умдет уль-ахбар» Абдульгаффара Киримі став об'єктом дослідження кримськотатарського вченого Наримана Сейтяг'яєва. У своїй статті ми спираємося на його напрацювання. Учений звертає увагу на низку досліджень,

наводячи імена таких відомих вчених, як Н. Асима, Ф. Кьопрюлю, М. Т. Бурсали, Ю. Шамільоглу, Д. Дерін, Д. Дьюїза, Б. Келльнер-Хайнкеле та ін.

Дослідник Н. Сейтяг'яев звертає нашу увагу на те, що деякі факти з життя Абдульгаффара Киримі можна дізнатися з інших історичних джерел. «...Наприклад, на самому початку 57-го тому Кадіаскерських зошитів, що збереглися з часів Кримського ханства, повідомляється про вступ на посаду кадія Абд аль-Гаффара, сина Хасана за часів Каплан Гірай-хана, сина ель-Хадж Селім Гірай-хана. Запис датується місяцем Рамадан 1144 (тобто 27.02–27.03.1732). Далі в зошиті є запис про вступ на цю посаду при тому самому хані в місяці Шавваль 1145 (17.03–15.04.1733) ес-Сеїда Абд аль-Хая, сина ес-Сеїда Абд ар-Рахмана...» (Сейтяг'яев, 2012, с. 238).

«Умдет уль-ахбар» (повна назва – «Умдет уль-ахбар іль-му'тебер») принесла Абдульгаффару Киримі широку популярність. Ця історична праця написана османською мовою. Як відомо, до кінця 18 століття османську (тюркську) мову використовували як державну та мову класичної літератури Криму (Усеїнов, 2011, с. 6). Рукопис твору складається з кількох частин. У ньому представлені відомості зі всесвітньої історії, історії пророків, історії сельджуків і османів; основна ж частина твору присвячена Золотій Орді (починаючи з Чингіз-хана та його нащадків). Вважають, що в праці Абдульгаффара Киримі представлена повна історія Золотої Орди.

Ще за життя автора твір отримав визнання сучасників. Про це свідчить використання його Хурремі Челебі Акаем як одного з двох основних джерел його праці про історію Криму (Сейтяг'яев, 2012). Інша розвідка Н. Сейтяг'яева фіксує результати дослідження чотирьох відомих сьогодні рукописів «Історії Челебі Акая» з зібрань Бахчисарая, Каїра, Києва та Санкт-Петербурга, де представлено огляд історії вивчення цієї пам'ятки кримськотатарської літератури та історіографії. Установлено, що твір містить скорочений виклад не тільки «Семи планет», а й іншої пам'ятки кримськотатарської історіографії XVIII ст. «Умдет уль-ахбар» («Опори звістоку») Абдульгаффара Киримі (Сейтяг'яев, 2017).

Сучасне наукове вивчення та використання «Умдет уль-ахбар» як історичного

джерела почалося в ХХ ст. Серед перших дослідників цієї літературної пам'ятки був кримськотатарський студент-історик Стамбульського університету, згодом класик кримськотатарської літератури А. Ільмі. Зробивши перший крок у цьому напрямку, 1909 р. він переклав сучасною турецькою мовою й перевідав у Стамбулі «Гюльбюн-і Ханан» Халіма Гірая, доповнивши цю працю примітками й значно спростивши її високий стиль. У цих примітках наведено цитати з турецьких і кримськотатарських історичних творів, зокрема з твору Абдульгаффара Киримі, з зазначенням правильної назви «Умдет уль-ахбар», на відміну від розвідок пізніших дослідників (Сейтяг'яев, 2012, с. 222; Halim Giray Sultan, 1990; Халим Гірай – султан, 2008). У другій половині 1990-х років кримськотатарський дослідник Кемаль Усеїнов переклав книгу, підготовлену А. Ільмі, російською мовою (Халим Гірай – султан. Розовий куст ханов, или История Крыма, 2008).

З дослідницької праці Н. Сейтяг'яева дізнаємося, що два видатних турецьких учених майже одночасно плідно працюють над «Умдет уль-ахбар» Абдульгаффара Киримі. А вже у другому десятилітті ХХ ст. друкують дослідження М.Т. Бурсали (1914, 1916) і Ф. Кьопрюлю (1919). Дослідник М.Т. Бурсали у своїй праці «Кримські автори, які з'явилися за часів османів» («Osmanlı Zamanında Yetişen Kırım Müellifleri») згадав Абдульгаффара Киримі, його твір «Умдет уль-Ахбар-іль-мунотеневві'а» й подав короткий бібліографічний опис останнього: «Це історія, що складається з 329 сторінок і розповідає про становище кримських Гіраєв / Гіреїв»; він же вказав на два інші твори Киримі – «Хадис-і ерба'ін шерхит» і «Меджму'а» (Сейтяг'яев, 2012, с. 222; Bursalı, 1990, s. 33).

Висновки Кьопрюлю та Бурсали щодо часу створення «Умдет уль-ахбар» збігаються. Кьопрюлю у праці «Перші містики в тюркській літературі» («Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar») повідомив бібліографічні відомості про Абдульгаффара Киримі та його історичний твір під назвою «Умдетю-т-Теваріх ве-ль-Ахбар». Як і М.Т. Бурсали, Ф. Кьопрюлю датував твір 1157 р. (1744–1745 pp.). У дослідженні представлено аналіз змісту та перераховано основні джерела «Умдет уль-ахбар».

Ф. Кьопрюлю охарактеризував цю працю як «короткий твір, загальна історія ісламу» (Сейтягьяев, 2012, с. 223; Köprülü, 1976, s. 411–412).

Новий етап у вивченні історичного твору Абдुльгаффара Киримі почався в 20-ті роки ХХ ст. Найважливішим кроком у цьому напрямку стало видання в 1924–1925 рр. у Стамбулі турецьким філологом та істориком Н. Асимом частини «Умдет уль-ахбар», у якій передана історія Улуса Джучі і Кримського ханства. До видання Н. Асима також увійшла вступна частина «Умдет уль-ахбар» та уривок з описом давнього тюркського календаря (Сейтягьяев, 2012, с. 223).

1943 р. опис унікального рукопису «Умдет аль-ахбар», збереженого в бібліотеці Сулейманіє, включено у виданий у Стамбулі «Каталог рукописів з історії та географії стамбульських бібліотек». Протягом 40 років (1940–1980) у Туреччині завдяки публікації Н. Асима твір Абдुльгаффара Киримі увійшов до найчастіше використовуваних джерел з історії Кримського ханства і Золотої Орди (Сейтягьяев, 2012, с. 224).

Новітній етап у вивченні «Умдет уль-ахбар» і біографії його автора почався в 1990-ті роки. 1992 р. вийшла стаття Ю. Шамільоглу «Умдет уль-ахбар» і тюркські оповідні джерела з історії Золотої Орди і Пізньої Золотої Орди» («*The Umdet-ül-Ahbar and the Turkic narrative sources for the Golden Horde and the Later Golden Horde*») (Сейтягьяев, 2012, с. 226; Shamiloglu). Саме ця праця Ю. Шамільоглу підштовхнула багатьох західноєвропейських і російських дослідників використовувати «Умдет уль-ахбар» під час пошуку відповідей на проблемні місця в історії Золотої Орди й постзолотоординських держав. Зразком корисного використання в дослідженні «Умдет уль-ахбар» стала, за висловом Б. Келльнер-Хайнкеле (Kellner-Heinkele, 1998), видана через два роки після згаданої статті Ю. Шамільоглу фундаментальна праця ще одного американського вченого, Д. Дьюїза (D. De-Weese), присвячена темі ісламізації й місцевих вірувань у Золотій Орді (Сейтягьяев, 2012, с. 227).

У Туреччині працю Абдुльгаффара Киримі вже традиційно вивчають і використовують і як історичне, і як літературознавче джерело. У дослідженні Ерсоє та Озьтюрка

виявляємо, що «Умдет уль-ахбар» є важливим історичним джерелом для досліджень з історії, а також історії літератури. Крім історичних даних, у роботі також повідомляється про життя та творчу діяльність деяких учених і поетів (Ersoy E, Öztürk U, 2010).

Одним із важливих кроків, зроблених у цьому напрямку, стала магістерська дисертація (yüksek lisans tezi) Д. Дерін «Історія Криму згідно з «Умдет уль-ахбар» («Умдету-т-Теваріх») Абдुльгаффара Киримі» («*Abdulgaffar Kırımı'nin Umdetu'l-Ahbar'ına (Umdetü't-Tevarih) Göre Kırım Tarihi*»). Вона підготовлена й захищена 2003 р. в Інституті соціальних наук при Університеті Анкари (Сейтягьяев, 2012, с. 228–229; Derin, 2003).

2014 р. у Казані видано «Умдет уль-ахбар» Абдुльгаффара Киримі (Абдугаффар Кырыми. Умдет ал-ахбар. Книга 1 : Транскрипция, факсимиле. Серия «Язма Мирас. Письменное Наследие Textual Heritage». Вып. 1 / Транскрипция Дерья Дерин Пашаоглу; отв. редактор Н. М. Миргалеев. Казань : Институт истории им. Ш. Марджани АН РТ, 2014. 420 с.) – факсимільне видання історичної праці (Якубович, с. 42).

Звичайно, твір «Умдет уль-ахбар» Абдुльгаффара Киримі привертає та привертає увагу не тільки закордонних вчених, а й українських: А. Ільмі, К. Усеїнов (Конгуратли), Р. Фазил, Н. Сейтягьяев, М. Якубович та ін. Саме завдяки їхнім працям ми дізналися, що збереглися й інші твори Абдुльгаффара Киримі. Наприклад, переклад книги Абдар-Рахмана – аль-Бістамі «Ed – Dürretü'n – Nâsi'atü fî Keşfi' Ulûmi'l-Cifri ve'l-Câmi'a» загальним обсягом в 203 сторінки зберігається в державній бібліотеці Єгипту в Каїрі (Дар аль-Кутуб); в описі рукопису значиться, що переклад виконав Абд аль-Гаффар бін Хасан бін Махмуд аль-Киримі (Сейтягьяев, 2012, с. 239), а також рукопис Муршід аль-Ан'ам іля шіраат аль-іслям [Дороговказ Божим створінням до ісламського закону], Princeton University Library. New Series. 1674 q. 166 с. (Якубович, 2018, с. 43).

Висновки. Для ґрунтовного вивчення творчості Абдुльгаффара Киримі необхідно транскрибувати й видати текст «Муршід аль-Ан'ам іля шіраат аль-іслям», що збільшить коло його читачів та стане предметом

досліджень з історії літературознавства, а також розглянути «Умдет уль-ахбар» як історико-біографічну працю, яка являє собою прозаїчну пам'ятку XVIII ст.

Результати дослідження можуть бути використані під час викладання історії літератури, літературознавства, середньовічної літератури. Ця тема потребує подальшого дослідження.

ЛІТЕРАТУРА

- Сабитов Ж.** Восточный Дешти-Кипчак в 20-е годы 15 века. *Иран-наме*. 2012. № 1 (21). С. 266–275.
- Сейтягьяев Н. С.** Ученый из Карасу Абдулгаффар Кырыми и его историческое сочинение (история, проблемы и перспективы изучения). *Мир Бекира Чобан-заде : сборник материалов Крымской международной тюркологической конференции* (Белогорск, Карасубазар; 23–25 мая). 2012. С. 222–242.
- Сейтяг'яев Н. С.** Новий рукопис «Історії Челебі Акая». *Слово і час*. 2017. № 1. С. 70–80.
- Якубович М. М.** Исламська спадщина Кримського ханства. Дніпро : Середняк Т. К., 2018. 192 с.
- Усеинов К., Ганиева Э. С., Сейдаметова Н. С.** Къырымтатар тили : Фонетика. Лексикология. Фразеология. Лексикография. Алий окъув юртларынынъ студентлери ичюн дерслик. 2-нджи тюзетильген нешир. Симферополь : КъДжИ «Къырымдевокъувпеднешир» нешрияты, 2011. 204 с.
- Фазылов Р., Нагаев С.** Къырымтатар эдебиятынынъ тарихы. Къыскъа бир назар. Симферополь : Къырым девлет окъув-педагогика нешрияты, 2001. 640 с.
- Халимоненко Г.** Історія турецької літератури Turk Edebiyatı Tarihi. *Серія «Історія літератури народів Сходу»*. Київ : Редакція журналу «Дім, сад, город», 2009. 544 с.
- Халим Гирай – султан.** Розовый куст ханов, или История Крыма / Транскрипция, перевод, составление приложений и пояснения Кемаля Усеинова; под общ. ред. Н.С. Сетьягьева. Симферополь : РИА «АЯН»; ИД «Стилос», 2008. 192 с.
- Shamiloglu U.** The Umdet ul-Ahbar and the Turkic narrative sources for the Golden Horde and Later Golden Horde. URL: http://vlib.iue.it/carrie/texts/carrie_books/paksoy-2/cam5.html (дата звернення : 3.01.2022).
- Kellner-Heinkele B.** Who was 'Abdulghaffar el-Qirimi? *Some notes on an 18th century Crimean Tatar historian. Journal of Asian History*. 1998. Vol. 32 (nr. 2). P. 145–156.
- De-Weese D. A.** İslamization and native religion in the Golden Horde. *Baba Tükles and Conversion to İslam in Historical and Epic Traditions*. Pennsylvania : The Pennsylvania State University Press, 1994. XVII. 638 p.
- Soysal A.** Насı Abdulgaffar Efendi Bin Hasan Efendi. Kırım'da Yetişen Büyükler. *Emel*. 1961. 5 (Temmuz). S. 21–23.
- Halim Giray Sultan.** Gulbun-i Hanan yahut Kırım tarihi / Haz. : M. S. Cogenli, R. Toparlı. Erzurum, 1990 (репринтерне видання).
- Bursalı M. T.** Osmanlı Zamanında Yetişen Kırım Muellifi eri. Kırımlı meşayih, 'ulema, şu'ara: muverrihin: etibba ve rıyaziyyununun teracim-i ahval ve asarından bahistir / Haz. M. Sarı. Ankara, 1990. 64 s.
- Köprülü F.** Turk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar / Gerekli sadeleştirme ve bazı notlarla ilavelerle yayımlayan: Dr. F. Koprulu; 3.baskı. Ankara, 1976. 435 s.
- Derin D.** Abdulgaffar Kırımı'nin Umdetu'l-Ahbar'ına (Umdetu't- Tevarih) Gore Kırım Tarihi / Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2003: Summary. URL: <http://www.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/SearchTez>. (дата звернення : 4.01.2022).
- Ersen Ersoy, Uğur Öztürk.** Umdetü'l-ahbâr'da Şair Biyografiler, *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*. İstanbul, 2010. Cilt 5. Sayı 5. S. 101–120.
- Turkce Tarih Yazmaları.** *İstanbul Kutuphaneleri Tarih ve Coğrafya Yazmaları Kataloğu: 11 cilt*. İstanbul, 1943. Cilt № 1.

REFERENCES

- Sabitov Zh.** (2012) Vostochnyi Deshti-Kipchak v 20-e gody 15 veka. Iran-name [Eastern Desht-i Kipchak in the 20s of the 15th century. Iran-Name] No 1 (21), (pp. 266–275) [in Russian].
- Seitiagiaev N. S.** (2012) Uchenyi iz Karasu Abdulgaffar Kyrymi i ego istoricheskoe sochinenie (istoriia, problemy i perspektivy izucheniia) [Scientist from Karasu Abdulgaffar Kyrimi and his historical work (history, problems and perspectives of study)] *Mir Bekira Choban-zade : sbornik materialov Krymskoi mezhdunarodnoi tiurkologicheskoi konferentsii* (Belogorsk, Karasubazar; 23–25 maia) [World of Bekir Choban-zade: compendium of the Crimean International Turkological Conference (Belogorsk, Karasubazar; May 23–25)] (pp. 222–242) [in Russian].

- Seitiahiaiev N. S.** (2017) Novyi rukopys «Istorii Chelebi Akaia» [New manuscript «History of Chelebi Akay»] *Slovo i chas* [Word and time] № 1, pp. 70–80 [in Ukrainian].
- Yakubovych M. M.** (2018) *Islamska spadshchyna Krymskoho khanstva* [Islamic heritage of the Crimean Khanate] Dnipro : Seredniak T. K. [Dnipro: Serednyak T. K.] p. 192 [in Ukrainian].
- Useinov K., Ganieva E. S., Seidametova N. S.** (2011) *Kyrymtatar tili: Fonetika. Leksikologiya. Frazheologiya. Leksikografiia.* [Crimeantatar language: Phonetics. Lexicology. Phraseology. Lexicography.] Alii okuv iurtlarynyn ctudentleri ichiun derslik. 2-ndzhi tiuzetilgen neshir. Simferopol : KDzhl «Kyrym-devokuppedneshir» neshriaty [Textbook for University Students. 2nd edition, revised. Simferopol : KRP “Krymnavchpedderzhvydav” Publishing House] 204 p. [in Crimeantatar].
- Fazylov R., Nagaev S.** (2001) *Kyrymtatar edebiyatynyn tarikhy* [The history of Crimeantatar literature] *Kyska bir nazar.* Simferopol : Kyrym devlet okuv-pedagogika neshriaty [A brief overview. Simferopol: Crimean educational and pedagogical state publishing house] 640 p. [in Crimeantatar].
- Khalymonenko H.** (2009) *Istoriia turetskoi literatury Turk Edebiyati Tarihi* [History of Turkish literature Turk Edebiyati Tarihi] Serii «Istoriia literatury narodiv Skhodu». K. : Redaktsiia zhurnalu «Dim, sad, horod» [The series «History of Literature of the East Nations». Kyiv : Editorial Board of the House, Garden, Garden magazine] 544 p. [in Ukrainian].
- Khalim Girai – sultan.** (2008) *Rozovyi kust khanov, ili Istoriia Kryma* [Rose Bush of the Khans, or the History of Crimea] / *Transkriptciia, perevod perelozheniia, sostavlenie prilozhenii i poiasneniia* Kema-lia Useinova; pod obshch. red. N.S. Setiagiaeva. Simferopol : RIA «AIA»»; ID «Stilos» [Transcription, translation, compilation of appendices/ an appendix section and explanations by Kemal Useinov; edited by / general editor N.S. Setyagyaev. Simferopol : RIA «AYAN»; Publishing house «Stylos»] 192 p. [in Russian].
- Shamiloglu U.** *The Umdet ul-Ahbar and the Turkic narrative sources for the Golden Horde and Later Golden Horde* [El. resource]. Retrieved January 4, 2022, from http://vlib.iue.it/carrie/texts/carrie_books/paksoy-2/cam5.html
- Kellner-Heinkele B.** Who was 'Abdulghaffar el-Qirimi? Some notes on an 18th century Crimean Tatar historian / B. Kellner-Heinkele. *Journal of Asian History.* 1998. Vol. 32 (nr. 2). P. 145–156.
- De-Weese D.A.** *Islamization and native religion in the Golden Horde. Baba Tükles and Conversion to İslam in Historical and Epic Traditions* / D.A. De-Weese. Pennsylvania : The Pennsylvania State University Prass, 1994. XVII. 638 p [in English].
- Soysal A.** (1961) *Hacı Abdulgaffar Efendi Bin Hasan Efendi* [Haji Abdulgaffar Efendi bin Hasan Efendi] / *Kırım'da Yetişen Büyükler* // *Emel. Sayı: 5* [Adults educated in the Crimea. EMEL. (July)] pp. 21–23. [in Turkish].
- Halim Giray Sultan.** (1990) *Gulbun-i Hanan yahut Kırım tarihi* [Gulbun-i Khanan or the history of the Crimea] / *Haz.: M.S. Cogenli, R. Toparlı* [/ Jun. : M. S. Kogenli, R. Toparlı.] Erzurum, 1990. [in Turkish].
- Bursalı M.T.** (1990) *Osmanlı Zamanında Yetişen Kırım Muellifi eri. Kırımlı meşayih, 'ulema, şu'ara: muverrihin: etibba ve riyaziyyunun teracim-i ahval ve asarından bahistir* [Crimean writers who grew up in the Ottoman era.] / *Haz. M. Sarı.* [/ Prep. M. Sary.] Ankara, 64 p. [in Turkish].
- Köprülü F.** (1976) *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar* [The First Sufis in Turkish Literature] / *Gerekli sadeleştirmeler ve bazı notlarla ilavelerle yayımlayan: Dr. F. Köprülü: 3.baskı.* [/ Published with required simplifications and some notes and additions: F. Köprülü: 3rd edition.] Ankara, 435 p. [in Turkish].
- Derin D.** (2003) *Abdulgaffar Kırımı'nin Umdetu'l-Ahbar'ına (Umdetu't- Tevarih) Gore Kırım Tarihi* [History of the Crimea according to “Umdet-ul-Akhbar” (“Umdet-ut-Tevarih”) by Abdulgaffar Kırımı] Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi [University of Ankara, Institute of Social Sciences, Master's thesis] Ankara, 2003: Summary [El. resource] / D. Derin. Retrieved January 4, 2022, from <http://www.yok.gov.tr/ UlusalTezMerkezi/SearchTez>. [in Turkish].
- Ersen Ersoy, Uğur Öztürk.** (2010) *Umdetü'l-ahbâr'da Şair Biyografiler* [Biographical data of poets from «Umdet-ul-Akhbar»] *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* [Academic journal on the study of diwan literature] Istanbul, Volume 5. Issue 5. P. 101–120. [in Turkish].
- Türkce Tarih Yazmaları** [historical manuscripts in Turkish] İstanbul Kutuphaneleri Tarih ve Coğrafya Yazmaları Kataloğu (1943) [Turkish historiography. Catalog of Manuscripts of Istanbul Libraries on History and Geography] (11 volumes. Volume № 1.) Istanbul. [in Turkish].